

УДК 159.98

doi: <https://doi.org/10.33270/03223102.41>

Підлісний Ю. А. – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу військово-психологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5299-2238>;

Дембіцький В. М. – науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних військово-соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1049-8100>

Теоретичні витоки дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій

Метою статті є вивчення передумов дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій. **Методологія.** Методологічну основу статті становлять наукові концепції вивчення агресивної поведінки людини в контексті історичного розгляду. Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Розкрито змістові характеристики поняття «комбатант» з метою виокремлення понятійного апарату дослідження. Розглянуто низку теоретичних поглядів на детермінацію агресивної поведінки людини в межах філософії, соціології та психології. Схарактеризовано основні розбіжності в тлумаченні феномену «агресія» в найвідоміших теоретичних течіях психологічної науки. Окреслено сутнісні особливості теоретичних передумов розгляду потенційної агресії комбатантів з огляду на актуальні умови воєнних дій у нашій державі. Проаналізовано іноземний досвід виявлення чинників і передумов потенційної агресивної поведінки комбатантів після закінчення воєнних дій. Визначено теоретичні засади подальших теоретико-емпіричних розвідок заявленої проблеми. Обґрунтовано актуальність її опрацювання з огляду на соціальну значущість і значні суспільні й особистісні втрати в разі відсутності належної уваги психологічної спільноти. **Наукова новизна** статті полягає в узагальненні теоретичних засад розгляду проблеми потенційно можливих виявів агресії комбатантів після закінчення воєнних дій на території нашої держави. **Висновки.** Визначено, що досвід бойових дій та інтенсивність травмування під час воєнного конфлікту значною мірою зумовлюють агресивну поведінку комбатантів після повернення додому. Проблеми із психічним здоров'ям після воєнної місії потенційно детермінуються можливим вживанням алкоголю як засобу змінити реальність чи змиритися з нею.

Ключові слова: комбатант; агресивна поведінка; детермінанти агресивної поведінки; бойовий стрес.

Вступ

Характерною особливістю ХХІ століття є тенденція до зростання кількості різноманітних локальних воєн і збройних конфліктів, що виникають по всьому світові, а отже, збільшення кількості їх безпосередніх учасників, серед яких ключове місце посідають учасники бойових дій – комбатанти. До 24 лютого 2022 року для більшості населення України наведена теза не мала особистісного змісту, її не розглядали навіть у психологічному фаховому колі як перспективний і нагальний напрям реалізації практичної діяльності. Початок повномасштабної воєнної агресії Росії проти нашої держави спричинив виникнення глобального суспільного запиту щодо надання нагальної психологічної допомоги безпосереднім учасникам війни. Цей запит зумовлений не точковою вимогою окремих громадян чи громадських об'єднань – він викликаний актуальною ситуацією повномасштабних жорстоких воєнних баталій на території нашої держави. Сьогодні кожна українська родина стикнулася з війною. Повернення наших захисників потребує створення умов для їх асиміляції до мирного життя та формування ефективних стратегій взаємодії з близьким і широким соціальним колом стосунків.

Постановка проблеми. Необхідність виконання поставлених перед суспільством завдань щодо допомоги, зокрема психологічної, означеній категорії громадян обумовило актуальність нашого наукового інтересу до проблеми виявів потенційної агресивної поведінки учасників воєнних дій. Розв'язання проблеми, а саме виявлення детермінації та превенції агресивної поведінки комбатантів, має вагому практичну значущість. Воєнні конфлікти, під час яких військовослужбовець перебуває в перманентному стані психофізичного напруження та відчуває на собі вплив численних патогенних чинників «театру воєнних дій», у світлі впливу на особистість, мають вагоме значення та можуть спричинити стійкі особистісні зміни. Бойова готовність і бойовий стрес, які відігравали позитивну роль у збереженні життя й цілісності особистості воїна в екстремальних умовах, в мирному житті є головною причиною майбутньої дезадаптації, що спричиняє поширення посттравматичних стресових розладів, і є особистісною кризою комбатанта, яка потребує психологічної корекції та терапії. Після повернення з війни багатьом учасникам бойових дій потрібна складна й тривала реадaptaція та ресоціалізація до умов мирного життя. До подолання бойового стресу під

час повернення до мирного життя додається подолання вікових і соціальних проблем, що обтяжує й так складну ситуацію [1].

Мета і завдання дослідження

Метою і завданням є вивчення передумов дослідження потенціальної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо надання психологічної допомоги комбатантам вивчали такі науковці, як: Р. Абурахманов, В. Алещенко, А. Боченков, Д. Вільсон, М. Горовіц, О. Караяні, Дж. Келлі, Б. Колодзін, В. Новиков, В. Попов, Н. Феденко, С. Чермянин, Дж. Ротор та ін. Водночас особливості воєнних дій у сучасній українській державі створили нові виклики для психологічної науки та практики, що актуалізує проведення відповідних розвідок.

Виклад основного матеріалу

Нова термінологія в предметному полі психології потребує, на наш погляд, додаткових уточнень. Комбатанти, згідно з протоколом 1977 року до Женевських конвенцій, воюють законно – за умови, що вони перебувають під «відповідальним командуванням» (підпорядковуються державі й несуть відповідальність перед нею), мають відомі емблеми родів військ і служб збройних сил, відкрито носять зброю й дотримуються законів і звичаїв війни. Зокрема, згідно зі ст. 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, до комбатантів належать: особовий склад регулярних збройних сил; особовий склад ополчення та добровольчих загонів, що входять і не входять до складу збройних сил; особовий склад організованих рухів опору та партизанських формувань, якщо вони відповідають таким умовам:

- а) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;
- б) мають певний і виразно видимий здалеку відмітний знак;
- в) відкрито носять зброю;
- г) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни.

Правовий статус комбатанта містить:

- 1) право застосовувати військову силу;
- 2) можливість бути об'єктом застосування військової сили аж до фізичного знищення;
- 3) право на поводження з ним як з військовополоненим у разі потрапляння до рук ворога [2].

До некомбатантів належать особи, які входять до складу збройних сил воюючої сторони, надають їй всемірну допомогу в досягненні воєнних успіхів, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть. Отже, зазначена термінологія застосовується у відносинах між ворогуючими сторонами

лише під час збройного конфлікту (міжнародного та неміжнародного характеру), спрямована на дотримання прав і захисту осіб у разі їх потрапляння до військового полону, а тому її включення до національного законодавства України жодним чином не впливає на обсяг прав і свобод відповідних осіб, зокрема, на їх соціальний захист [3–5].

Наведене дозволяє нам диференціювати досить розлогий прошарок осіб, що в межах своєї громадянської позиції й актуальних обставин зіткнулися з реаліями війни, виокремлюючи в ньому комбатантів.

Подальший виклад зазначеної проблеми потребує звернення до сутності тлумачення феномена «агресія» в історичному вимірі з метою формулювання авторського підходу до його інтерпретації з огляду на доступні нам першоджерела [6–7].

Перші спроби проаналізувати феномен агресії, зрозуміти його детермінанти було здійснено у філософському просторі. Так, англійський філософ Т. Гоббс стверджував, що схильність до насильства є атрибутом поведінки всіх людей. На його думку, існує три основних причини насильства та війн: суперництво через наживу, недовіра (напад з метою власної безпеки) та жадоба слави, міркування щодо власної гідності.

Його співвітчизник Дж. Локк вважав, що душа (психіка) дитини є «*tabula rasa*» («чистою дошкою»), на якій відображаються всі особливості життя. Так, на його думку, батьки власним прикладом можуть заохочувати жорстокість власних дітей: якщо їх змалечку вчили, що можна бити й ображати інших, то чи не є це підготовкою, щоб робити те ж саме, коли вони стануть достатньо сильними.

Видатний французький філософ Ж.-Ж. Руссо оприлюднив відому ідею «благородного дикуна», згідно з якою люди у своєму природному стані є добрими істотами, яким суспільство нав'язує агресію та жорстокість.

Водночас Ш. Монтеск'є пов'язував особливості характеру та поведінки людей із місцем їх географічного проживання. Так, північний клімат, на його думку, сприяє формуванню таких рис, як хоробрість і войовничість (тобто потенційної агресивності).

Певна традиція вивчення феномену агресії була сформована й у соціології. Так, вивчаючи соціальні конфлікти, деякі дослідники (Р. Дарендорф, Г. Зіммель, Л. Козер, К. Маркс) виокремлювали соціально-економічні передумови насильницької поведінки людини. Французькі соціологи Е. Дюркгейм та Г. Тард у якості детермінант агресивності (зокрема насильницької) вказували, відповідно, на існування механізму «наслідування» поведінки та на явище «аномії», тобто нормативну «розрегульованість» суспільства.

У контексті психологічної науки феномен агресії став предметом окремих досліджень наприкінці XIX ст. Початкові психологічні розвідки природи агресії характеризувалися редуцією теоретичних тлумачень і недостатністю емпіричної бази аналізу. Перші наукові погляди на феномен агресії в психологічній галузі пов'язані з реконструкцією певних інстинктів людини. Так, У. Джеймс вважав, що агресивна поведінка зумовлена інстинктом ворожості, а У. Мак-Дауголл серед 12 основних інстинктів людини виокремлював інстинкт агресивності (войовничості). Уже в 30-х рр. XX ст. автор відомої проективної методики ТАТ (*Thematic Apperception Test*) американський дослідник Г. Мюррей вніс агресію до переліку основних «потреб» (бажань) людини.

Оформлення на початку XX ст. двох потужних теоретико-методологічних напрямів – психоаналізу та біхевіоризму, зумовило виокремлення двох основних підходів до проблеми агресії: як до природженої властивості та як реакції на несприятливі зовнішні стимули. У 1920–30-х рр. З. Фрейд у низці своїх праць вказував на існування інстинкту «Танатос», дія якого виявляється в підсвідомому прагненні людини до агресії та аутоагресії. Трохи пізніше американські дослідники – біхевіористи Д. Доллард і Н. Міллер, за результатами проведених емпіричних досліджень окреслили основні постулати однієї з перших фундаментальних психологічних теорій агресії (теорії «фрустрації–агресії»), яка була викладена в праці 1939 року з відповідною назвою «Фрустрація і агресія».

Починаючи з 1930-х рр. проблема агресії (здебільшого в контексті насильницької злочинності) набула поширення в соціології. Варта уваги, на наш погляд, робота американського соціолога Р. Мертона «Соціальна структура і аномія» (1938 р.), у якій висвітлено теорію девіантної поведінки людини, де акцентовано саме на соціальних факторах девіацій, зокрема насильницькій поведінці людини в суспільстві.

Значного успіху у вивченні проблеми агресії було досягнуто в середині XX ст. й особливо протягом 60-х років унаслідок успішної інтеграції знань низки природничих і гуманітарних дисциплін (психології, біології, соціології, екології), а також розвитку загальної методології науки. У дослідженні агресії стали застосовувати нові експериментальні технології. Саме в цей період було накопичено значну кількість емпіричних знань, сформульовано ключові теоретичні принципи вивчення цього феномену. З'явилися наукові розвідки найвідоміших дослідників зазначеного питання – А. Бандури, А. Басса, Л. Берковіца та інших.

На думку Л. Берковіца, одна з головних проблем у визначенні агресії полягає в тому, що цей термін тлумачать по-різному. Наприклад,

характеризуючи особистість як агресивну, люди зазвичай вказують на те, що вона ображає інших, часто не привітна, водночас наділяють її ознаками наполегливості, ригідності, прагненням робити все по-своєму, схильністю без страху розв'язувати проблеми.

Отже, вивчаючи агресивну поведінку, маємо серйозне та суперечливе завдання – виокремити виразне тлумачення зазначеного феномену, що залежить від обрання певної теоретичної позиції. Доцільно навести змістову сутність найвідоміших з них у галузі психології. Так А. Басс вважає, що агресія – це будь-яка поведінка, яка містить загрозу або заповідання шкоди іншим. Відповідно, більшість яскраво виражених емоційних виявів людини опосередковано можна віднести до потенційно агресивної поведінки.

Наступне визначення, запропоноване відомими дослідниками Л. Берковіцем і С. Фешбачем, містить тезу: щоб ті чи інші дії були кваліфіковані як агресія, вони повинні містити намір образити або висловити зневагу, а не лише виявляться у подібних випадках.

Іншу думку висловив Д. Зільман, який обмежує вживання терміна «агресія» намаганням людини заповідати іншим виключно фізичних пошкоджень.

З огляду на значні розбіжності в тлумаченні феномену «агресія», переважна кількість фахівців у галузі соціальних наук підтримує визначення, яке за змістом близьке до другого з наведених вище. Воно окреслює як категорію наміру, так і наявний факт нанесення образи та шкоди іншим.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що:

– відповідно до первинних психологічних поглядів на природу агресії як на інстинкт, людину змушують вчиняти насильницькі, агресивні дії вроджені внутрішні сили або безперервно діючі зовнішні стимули (наприклад, фрустрація);

– згідно з теоретико-емпіричними дослідженнями, агресія з'являється тільки у відповідних соціальних умовах. На відміну від інших, представники теорії цього напрямку найоптимістичніше ставляться до можливості запобігання агресії або взяття її під контроль.

Опрацювання доступних нам літературних першоджерел дозволяє припустити, що агресія – це певна форма поведінки комбатанта, спрямована на образу або нанесення фізичної, моральної чи психологічної шкоди іншій істоті, яка не бажає (не очікує, не передбачає) стосовно себе подібного поводження. Агресивні реакції засвоюються та підтримуються шляхом безпосередньої участі в ситуаціях вияву агресії, а також в результаті пасивного спостереження за ними.

Для виокремлення точки відліку подальшого теоретико-емпіричного дослідження було проаналізовано зарубіжний досвід наукового аналізу

агресивної поведінки комбатантів. Здійснено систематичний огляд й аналіз досліджень розповсюдженості агресивної та насильницької поведінки, а також насильницьких правопорушень і деліктів серед військовослужбовців після розгортання місій в Іраку й Афганістані [8–13]. Пильну увагу приділено питанню взаємозв'язку участі у військових зіткненнях та впливу їх гостроти на психічні проблеми комбатантів, виникнення посттравматичного розладу, зв'язок бойового досвіду та можливості подальшої насильницької поведінки.

Слід зауважити, що результати досліджень, які стали предметом нашого вивчення, стосуються професійних (кадрових) військових. Після повернення з місць проведення місій комбатанти продовжували військову службу. Особливості вибірки не дозволяють повною мірою екстраполювати ці результати на актуальну для нас реальність. Дослідження не охоплювали ситуацію, притаманну нашій державі, коли на захист України в дуже стислі строки стала значна кількість добровольців, які здебільшого не були психологічно готові зіткнутися з реаліями війни, її трагедіями та втратами. Зазначене суттєво корегує можливості корелювання одержаних зарубіжними науковцями результатів на сьогоднішнього нашого суспільного життя.

Так, у період з 2001-го до 2014 року в США та Великій Британії було проведено 17 досліджень, відповідно до яких визначено такі позиції:

– рівень агресивної поведінки у військовослужбовців, незалежно від їх участі в безпосередніх військових зіткненнях, вищий на 10 % порівняно з пересічними громадянами;

– вияв фізичної агресії в повсякденному житті в комбатантів на 29 % вищий порівняно з військовослужбовцями, які не брали участь у воєнних місіях;

– низка досліджень довела, що існує зв'язок між збільшенням насилля комбатантів й інтенсивністю та частотою бойових зіткнень, у яких вони брали участь.

Переважає більшість науковців акцентують на впливові вживання алкоголю учасниками воєнних зіткнень на тлі посттравматичного розладу та виявів фізичного насильства в процесі комунікації з близьким (родинним) колом спілкування. Також підтверджено посередницьку роль посттравматичного розладу між бойовими діями та насильством комбатантів після повернення додому та вплив на

виникнення в них потенційно насильницької поведінки внаслідок вживання алкогольних напоїв.

Варто навести результати ще одного дослідження, проведеного 2003 року на вибірці британських військовослужбовців, у якому взяли участь 4928 комбатантів, які є регулярним персоналом (професійні військовослужбовці), що повернулися додому після дислокації в Іраку. Ключовою метою аналізу було вивчення впливу досвіду дислокації та бойового досвіду, соціально-демографічних особливостей, характеристик поведінки до місії на вияви подальшого насилля в мирному житті. Під час дослідження сформульовано такі основні положення:

– існує детермінація фізичного насилля учасників воєнних дій виконанням безпосередніх дій у зоні бойового зіткнення;

– виявлений зв'язок між фізичною агресією та наявністю антисуспільних поведінкових виявів респондентів у попередньому (до військової служби) досвіді;

– переживання комбатантом понад трьох травмуючих подій викликає різкий зріст виникнення проблем із психічним здоров'ям й обумовлює збільшення потенціалу виявів фізичного насильства в майбутньому;

– наявний доведений зв'язок між вживанням алкогольних напоїв комбатантами та застосування ними в побутовому спілкуванні фізичної агресії.

Наукова новизна

В умовах сьогоднішнього в психологічному науковому просторі відсутні спроби проаналізувати теоретичні витoki розгляду проблеми потенційно можливих виявів агресії комбатантів після закінчення воєнних дій на території нашої держави. Наведений матеріал є спробою постановки зазначеної проблеми й окреслення актуальних шляхів її розв'язання.

Висновки

Відповідно до зазначеного вище, досвід бойових дій та інтенсивність травмування під час воєнного конфлікту значною мірою зумовлюють агресивну поведінку комбатантів після повернення додому. Проблеми з психічним здоров'ям після місій воєнного характеру потенційно детермінуються можливим вживанням алкоголю як засобу змінити реальність чи змиритися з нею.

REFERENCES

- [1] Krainiuk, V.M., & Korolchuk, M.S. (2009). *Psykhologichne zabezpechennia psykhologichnoho i fizychnoho zdorovia [Psychological support of psychological and physical health]*. Kyiv: INKOS [in Ukrainian].
- [2] Aldrich, G. (2002). The Taliban, Al Qaeda, and the determination of illegal combatants. *American Journal of International Law*, 96, 891-898.
- [3] Sturmey, P. (2022). *Violence and Aggression: Integrating Theory, Research, and Practice*. New York. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-04386-4>.
- [4] Karin, Österman, Kaj, Björkqvist, Kirsti M. J., Lagerspetz, Ari, Kaukiainen, L. Rowell, Huesmann, Adam, Frączek. (1994). Peer and Self-Estimated Aggression and Victimization in 8-Year-Old Children From Five Ethnic Groups.

- Aggressive behavior*, 20(6), 411-476. DOI: [https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1994\)20:6<471:AIDAB2480200610.>3.0.CO](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1994)20:6<471:AIDAB2480200610.>3.0.CO).
- [5] Lomakin, H.I. (2012). Stres ta boiovyi stres: poniattia, symptomy, proiavy [Stress and combat stress: concepts, symptoms, manifestations]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii, Problems of extreme and crisis psychology*, 12(1), 185-194 [in Ukrainian].
- [6] Lomakin, H.I. (2014). Sotsialno-psykholohichni suprovit uchasnykiv boiovykh dii v chasi podolannia zhyttievych kryzovykh sytuatsii [Socio-psychological support of combatants in times of overcoming life crisis situations]. *Dialnisno-povedinkovi faktory zhyttiezdatnosti liudyny, Activity-behavioral factors of human vitality: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 191-193). Kharkiv: KHNPU im. H.S. Skovorody [in Ukrainian].
- [7] Lomakin, H.I. (2014). *Sotsialno-psykholohichni skladovi sotsialnoi roboty z uchasnykamy boiovykh dii [Socio-psychological components of social work with combatants]*. Kharkiv: Oberih [in Ukrainian].
- [8] Macmanus, D., Dean, K., Al Bakir, M., Iversen, A. C., Hull, L., Fahy, T., Wessely, S., & Fear, N.T. (2012). Violent behaviour in U.K. military personnel returning home after deployment. *Psychol med*, 42(8), 1663-1673. DOI: 10.1017/S0033291711002327.
- [9] Macmanus, D., Dean, K., Iversen, A.C., Hull, L., Jones, N., Fahy, T., Wessely, S., & Fear, N.T. (2012). Impact of pre-enlistment antisocial behaviour on behavioural outcomes among U.K. military personnel. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 47(8), 1353-1358. DOI: 10.1007/s00127-011-0443-z.
- [10] Macmanus, D., Dean, K., Jones, M., Rona, R.J., Greenberg, N., Hull, L., Fahy, T., Wessely, S., & Fear, N.T. (2013). Violent offending by UK military personnel deployed to Iraq and Afghanistan: a data linkage cohort study. *Lancet*, 381(9870), 907-917. DOI: 10.1016/S0140-6736(13)60354-2.
- [11] MacManus, D., Rona, R., Dickson, H., Somaini, G., Fear, N., & Wessely, S. (2015). Aggressive and violent behavior among military personnel deployed to Iraq and Afghanistan: prevalence and link with deployment and combat exposure. *Epidemiol Rev*, 37, 196-212. DOI: 10.1093/epirev/mxu006.
- [12] Kwan, J., Jones, M., Hull, L., Wessely, S., Fear, N., & MacManus, D. (2017). Violent behavior among military reservists. *Aggress Behav*, 43(3), 273-280. DOI: 10.1002/ab.21687.
- [13] Hines, L.A., Sundin, J., Rona, R.J., Wessely, S., Fear, N.T., & Can, J. (2014). Posttraumatic stress disorder post Iraq and Afghanistan: prevalence among military subgroups. *Psychiatry*, 59(9), 468-479. DOI: 10.1177/070674371405900903.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Крайнюк В. М., Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психологічного і фізичного здоров'я : навч. посіб. Київ : ІНКОС, 2009. 272 с.
- [2] Aldrich G. The Taliban, Al Qaeda, and the determination of illegal combatants. *American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96. P. 891–898.
- [3] Sturme P. Violence and Aggression: Integrating Theory, Research, and Practice. New York, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-04386-4>.
- [4] Karin Österman, Kaj Björkqvist, Kirsti M. J. Lagerspetz, Ari Kaukiainen, L. Rowell Huesmann, Adam Frączek. Peer and Self-Estimated Aggression and Victimization in 8-Year-Old Children From Five Ethnic Groups. *Aggressive behavior*. 1994. Vol. 20. Issue 6. P. 411–476. DOI: [https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1994\)20:6<471:AIDAB2480200610>3.0.CO](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1994)20:6<471:AIDAB2480200610>3.0.CO).
- [5] Ломакін Г. І. Стрес та бойовий стрес: поняття, симптоми, прояви. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2012. Вип. 12. Ч. І. С. 185–194.
- [6] Ломакін Г. І. Соціально-психологічний супровід учасників бойових дій в часи подолання життєвих кризових ситуацій. *Діяльнісно-поведінкові фактори життєздатності людини : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28–29 листоп. 2014 р.)*. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2014. С. 191–193.
- [7] Ломакін Г. І. Соціально-психологічні складові соціальної роботи з учасниками бойових дій : метод. посіб. Харків : Оберіг, 2014. 168 с.
- [8] Macmanus D., Dean K., Al Bakir M., Iversen A. C., Hull L., Fahy T., Wessely S., Fear N. T. Violent behaviour in U.K. military personnel returning home after deployment. *Psychol med*. 2012. No. 42 (8). P. 1663–1673. DOI: 10.1017/S0033291711002327.
- [9] Macmanus D., Dean K., Iversen A. C., Hull L., Jones N., Fahy T., Wessely S., Fear N. T. Impact of pre-enlistment antisocial behaviour on behavioural outcomes among U.K. military personnel. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*. 2012. No. 47 (8). P. 1353–1358. DOI: 10.1007/s00127-011-0443-z.
- [10] Macmanus D., Dean K., Jones M., Rona R. J., Greenberg N., Hull L., Fahy T., Wessely S., Fear N. T. Violent offending by UK military personnel deployed to Iraq and Afghanistan: a data linkage cohort study. *Lancet*. 2013. No. 381 (9870). P. 907–917. DOI: 10.1016/S0140-6736(13)60354-2.
- [11] MacManus D., Rona R., Dickson H., Somaini G., Fear N., Wessely S. Aggressive and violent behavior among military personnel deployed to Iraq and Afghanistan: prevalence and link with deployment and combat exposure. *Epidemiol Rev*. 2015. No. 37. P. 196–212. DOI: 10.1093/epirev/mxu006.
- [12] Kwan J., Jones M., Hull L., Wessely S., Fear N., MacManus D. Violent behavior among military reservists. *Aggress Behav*. 2017. No. 43 (3). P. 273–280. DOI: 10.1002/ab.21687.
- [13] Hines L. A., Sundin J., Rona R. J., Wessely S., Fear N. T., Can J. Posttraumatic stress disorder post Iraq and Afghanistan: prevalence among military subgroups. *Psychiatry*. 2014. No. 59 (9). P. 468–479. DOI: 10.1177/070674371405900903.

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2022

Pidlisnyi Yu. – Senior Research Fellow of the Scientific Research Department of Military Psychological Research of the Scientific Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5299-2238>;

Dembitskiy V. – Research Fellow of the Research Department of Applied Military-Sociological Research of the Research Center for Humanitarian Issues of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1049-8100>

Theoretical Origins of the Study of Potential Aggression of a Combatant after the End of Hostilities

*The **purpose** of the article is to study the prerequisites for the study of potential combatant aggression after the end of hostilities. **Methodology.** The methodological basis of the article is the scientific concepts of studying aggressive human behavior in the context of historical consideration. The methodological tools were chosen in accordance with the stated purpose, the specifics of the object and subject of the study. The author reveals the substantive characteristics of the concept of «combatant» in order to distinguish the conceptual apparatus of the study. A number of theoretical views on the determination of aggressive human behavior within the framework of philosophy, sociology and psychology are considered. The main differences in the interpretation of the phenomenon of «aggression» in the most famous theoretical trends of psychological science are characterized. The essential features of the theoretical prerequisites for considering the potential aggression of combatants are outlined, taking into account the current conditions of military operations in our country. The foreign experience of identifying factors and prerequisites for potential aggressive behavior of combatants after the end of hostilities is analyzed. The theoretical foundations for further theoretical and empirical research of the stated problem are determined. The urgent need to study it in view of its social significance and significant social and personal losses in the absence of proper attention from the psychological community is substantiated. The **scientific novelty** of the article lies in the generalization of the theoretical foundations of the problem of potentially possible manifestations of combatant aggression after the end of hostilities in our country. **Conclusions.** It has been determined that the experience of combat operations and the intensity of trauma during a military conflict largely determine the aggressive behavior of combatants after returning home. Mental health problems after a military mission are potentially determined by the possible use of alcohol as a means of changing reality or coming to terms with it.*

Keywords: combatant; aggressive behavior; determinants of aggressive behavior; combat stress.